

УДК 502.4

А. В. КІЧУРА *

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Карпатська лісова науково-дослідна станція УкрНДЦЛГА

Розглянуто структуру природно-заповідного фонду Закарпатської області залежно від площі об'єктів та їх територіального розподілу. Проаналізовано репрезентативність заповідних територій за рослинними формаціями та висотними поясами. Визначено перспективи збереження флористичного білрізноманіття у регіоні.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, біо- та ландшафтне різноманіття, рослинні формації, червоний список, екомережа.

Незважаючи на тривалу історію вивчення та здійснення природозаповідання в Закарпатській області, залишається проблемним (дискусійним) практичний підбір об'єктів і територій природно-заповідного фонду. За даними досліджень, наявні заповідні території області, хоч і відіграють важливу роль при збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття, неповною мірою репрезентують рослинні формації та раритетні фітогеноценози краю. Не завжди існує можливість об'єднання окремих заповідних територій, здебільшого невеликих за площами, в єдину дієву природоохоронну систему регіонального рівня з її подальшою інтеграцією у державні й міждержавні природоохоронні мережі. Тому доцільно проаналізувати існуючу природоохоронну мережу краю на предмет її функціонування, провести дослідження із збереження флористичного різноманіття в різних ландшафтах та рослинних формаціях і на основі цього доповнити перспективні напрями розвитку природно-заповідного фонду Закарпатського регіону.

В основу досліджень покладений аналітичний метод. За матеріалами наукових публікацій, звітами державних установ Мінприроди України, матеріалами базового лісовпорядкування, даними державних статистичних звітів Головного обласного управління земельних ресурсів проаналізовано сучасний стан природно-заповідного фонду за структурою, значущістю та величиною площ об'єктів, представленістю у ландшафтах, рослинних формаціях, висотних поясах для виявлення позитивних і негативних тенденцій формування та визначення перспектив його розвитку.

Заповідна справа в Закарпатській області має тривалу історію. Ще у 1912 році серед перших було створено резерват букових і ялицево-букових пралісів "Стужиця" площею 331,8 га. Згодом, у 30-і роки минулого століття, взяті під охорону букові праліси на схилах гірського хребта Красна. Нині вони входять до складу Карпатського біосферного заповідника. Резерват "Чорногора" створено у 1921 році. Загалом, до 1939 року на території нинішнього Закарпаття (тоді Підкарпатської Русі) таких природних резерватів нараховувалося близько 40. Але під час і після другої світової війни багато з цих об'єктів утрачено внаслідок негативного впливу стихійних лих і недоліків у господарюванні. Тому, зважаючи на їх природоохоронну й наукову цінність було проведено велику роботу з підбору аналогічних об'єктів. З 1968 року в області розпочався період інтенсивного природозаповідання. З метою збереження у природному стані типових і унікальних природних комплексів було створено Карпатський державний заповідник на площі 12672 га. У наступному 1969 році організовано 367 пам'яток природи, 21 пам'ятку садово-паркового мистецтва, 9 заказників місцевого значення. У 1974 році оголошено 13 заказників державного значення, в 1975 році – 9 пам'яток природи державного значення. У 1989 році створено національний природний парк "Синевир" площею 40400 га [4]. Заповідні об'єкти в регіоні організовували й надалі. Станом на 1 січня 2007 року площа заповідних територій досягла 12,5 % від загальної площі області. Цей показник є одним із кращих серед регіонів України. Створенню на великій площі (159604,9 га) існуючого природно-заповідного фонду

* ©А.В. Кічура, 2009

області за підтримки місцевої влади та громадськості сприяли державні органи охорони природи, лісового господарства, науковці.

Переважна частина площ із статусом заповідних припадає на поліфункціональні об'єкти вищих категорій заповідності, а саме: Карпатський біосферний заповідник, НПП "Синевир", Ужанський НПП, РЛП "Зачарований край". Разом вони займають 87,3 % від загальної площі природно-заповідного фонду Закарпатської області. Проте, створювали також дрібні об'єкти з недостатньою екологічною ємністю для збереження генофонду та умов існування біоти (рис. 1).

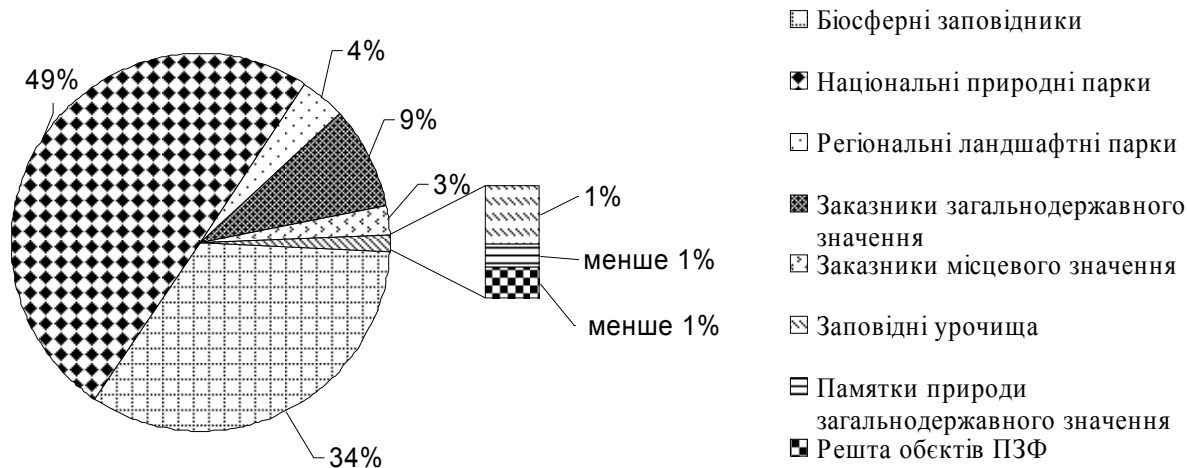

Рис. 1 – Розподіл площ природно-заповідного фонду Закарпатської області за категоріями

Детальнішу інформацію щодо розмірів об'єктів у природно-заповідному фонді області наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області за площею

Категорія об'єктів	Кількість об'єктів	Площа об'єктів, га		
		загальна	середня	межі
Біосферні заповідники	1	53630,0	53630,0	–
Національні природні парки	2	79558,3	39779,2	39158,3 – 40400,0
Регіональні ландшафтні парки	1	6100,0	6100,0	–
Заказники загальнодержавного значення	22	13987,0	635,8	13,0 – 2408,8
Заповідні урочища	9	1236,3	137,3	5,0 – 300,0
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	9	466,7	51,8	30,0 – 100,0
Решта об'єктів	369	614,4	1,7	0,01 – 51,0
Всього	453	159604,9	–	–

Аналіз даних табл. 1 свідчить про велику кількість дрібних об'єктів. Так, на 614,4 га розміщено 369 об'єктів, середня величина яких становить близько 1,7 га при коливанні площ окремих із них від 0,01 до 51 га. Звичайно, така кількість дрібних об'єктів не може повною мірою оптимально забезпечувати умови для перебування флори й фауни. Але разом із великими та середніми за площею об'єктами природно-заповідного фонду роль більшості цих об'єктів є позитивною як допоміжних факторів впливу. З іншого боку, вони є важливими чинниками збереження біорізноманіття. Для збільшення впливу на довкілля й гарантії існування такі об'єкти доцільно розширювати і, за можливості, з'єднувати коридорами між собою та іншими, більшими за площею, об'єктами природно-заповідного фонду, а також перспективними для заповідання територіями.

У межах висотних поясів найбільша частка заповідних територій (76 %) зосереджена у гірській частині області, меншою мірою представлена передгірна зона. Майже немає заповідних територій на рівнині, де незважаючи на високе освоєння угідь, у заплавах річок ще збереглися унікальні природні ділянки дубових і вільхових насаджень. Трапляються тут

також реліктові елементи паннонського та субсередземноморського природних комплексів [1]. Цінними для природозаповідання є також багаті на різноманіття видів лучні та водно-болотні рослинні формації.

В регіоні, де лісистість найвища в Україні, а лісовий фонд представлений високо-продуктивними насадженнями, цілком логічним є те, що більшість заповідних територій припадають на лісові формації. Решта рослинних формацій займають незначні площі (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл площі природно-заповідного фонду Закарпатської області за рослинними формаціями

Рослинні формації	Площа, тис. га		Частка площі природно-заповідного фонду від:	
	формації в межах області	природно-заповідного фонду в формації	площі формації, %	загальної площі природно-заповідного фонду, %
Лісові *	652,0	140,9	21,6	88,3
Лугові (в межах сільськогосподарських угідь) **	225,9	14,3	6,3	9,0
Високогірні (альпійські, субальпійські) **	37,9	3,2	8,4	2,0
Водно-болотні **	19,4	1,2	6,2	0,7
Усього	935,2	159,6	–	100,0

Примітки: * – площа лісових формацій за даними матеріалів лісовпорядкування; ** – площі лугових, високогірних, водно-болотних рослинних формацій за звітом на 01.01.2007 р., форма № 6 – зем.

З даних табл. 2 видно, що найбільшою мірою представлені у природно-заповідному фонді лісові формації. До заповідних територій у різні роки віднесено понад 1/5 площі вкритих лісовою рослинністю земель лісового фонду. Частки площ заповідних територій у лучних, високогірних і водно-болотних рослинних формаціях коливаються в межах від 6,2 до 8,4 %, що у 2,5 – 3,5 разу менше, ніж у лісових.

Незважаючи на нерівномірність територіального представлення, природно-заповідний фонд наявний майже в усіх існуючих в області ландшафтах і рослинних формаціях у межах кожного висотного поясу. Завдяки цьому заповідні об'єкти мають можливість відігравати ключову роль при збереженні біотичного та ландшафтного різноманіття, що підтверджено вітчизняним і світовим досвідом з природозаповідання. Так, на порівняно невеликій території (12,8 тис. км²) зосереджено 2613 видів і 303 підвиди рослин [5]. Науковці також нараховують тут близько 400 видів хребетних тварин із 484 таких видів в Українських Карпатах. Безхребетні представлені понад 20 типами організмів, з яких більшість є найпростішими [3]. На формування такої різноманітної, а подекуди й особливої біоти тут впливають передусім специфічні кліматичні та ґрунтові умови, що виникли внаслідок своєрідного горизонтального й вертикального розчленування рельєфу території та її географічного розташування. Місцевість краю представлена рівнинними, передгірними, гірськими та високогірними ландшафтами. Більшість із них є повністю природними або ж містять велику частку площ природних ландшафтів, котрі, як відомо, є основою збереження всього різноманіття. Найважливішим є те, що майже все флористичне і фауністичне різноманіття в області охоплене заповідними територіями, які репрезентують більшість ландшафтів і рослинних формацій в області. Заповідні об'єкти є надійними осередками природи для збереження рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин. Список таксонів, які занесені до другого видання Червоної книги України (1996), у Закарпатті нараховує 144 види (7,2 % флори регіону), що становить 33 % фітогенофонду України. Близько 100 видів із них ростуть і забезпечені охороною у природно-заповідному фонді області. Також існує Червоний список Закарпаття (зведений огляд видів рослин і рослинних угруповань під загрозою), що нараховує 485 таксонів судинних рослин. У цей список включені: I – зниклі (16 видів), II – зникаючі (113), III – уразливі (185), IV – рідкісні (128), V – поза загрозою (43).

З цього списку у природно-заповідному фонді ростуть і охороняються 223 таксони. Відсутність на заповідних територіях майже третини червонокнижників і половини судинних рослин, що знаходяться під загрозою зникнення [5], пояснюється насамперед тим, що не всі ландшафти й рослинні формації охоплені природно-заповідними об'єктами. З іншого боку – немає сучасних повних інвентаризаційних даних щодо видів флори.

Висновки та пропозиції. Природно-заповідний фонд Закарпатської області відіграє ключову роль при збереженні біотичного та ландшафтного різноманіття. Але через нерівномірне представлення його за рослинними формаціями, висотними поясами і територією регіону загалом ще залишаються території з унікальною рослинністю поза охороною. Дрібні об'єкти з недостатньою екологічною ємністю також подекуди є не функціональними.

Для удосконалення системи природно-заповідного фонду Закарпатської області, зокрема підвищення його репрезентативності у рослинних формаціях необхідно на Закарпатській низовині, прилеглих територіях Румунії, Угорщини і Словаччини сприяти створенню транскордонного ландшафтного парку. З українського боку до нього увійдуть території Великодобронського заказника державного значення та ділянки заплавних територій, переважно дубових лісів та аграрних ландшафтів долини р. Тиса в межах Ужгородського та Берегівського районів. Більшість із цих ділянок уже мають заповідний статус нижчої категорії. Це буде науково обґрунтованим заходом для збереження унікальних природних екосистем рівнинної частини регіону, які внаслідок антропогенного впливу знаходяться під загрозою деградації.

При збільшенні площ заповідних територій області слід звернути увагу на ландшафти з лучною рослинністю з багатим біорізноманіттям і розширити охоронні площі водно-болотних угідь.

У подальшому, для відтворення природи на геосистемному рівні необхідним є створення екомережі. Проектування такої мережі має базуватися на результатах ландшафтних досліджень, під час яких мають бути виявлені всі ієрархічні рівні геосистем. Виходячи з наявності та перспектив розвитку екомережі, заповідні території краю доцільно вважати основним резервом – ключовими територіями природоохоронної мережі Закарпатської області. Збільшення такого резерву може відбуватись і за рахунок інших охоронних територій, які в регіоні займають значні площі та представлені захисними категоріями земель різних рослинних формацій, переважно захисними та рекреаційно-оздоровчими лісами, що займають близько 35 % лісового фонду області. Заповідні території разом із захисними категоріями земель мають функціонувати як взаємообумовлена та взаємопов'язана природоохоронна система. Така система не тільки сприятиме збереженню біорізноманіття, але й значно поліпшить забезпечення життєдіяльності біоти.

Підібрані з існуючих та визначені з перспективних території для природоохоронної системи регіонального рівня та запроектовані екологічні коридори мають бути чітко визначені в натурі з картуванням на паперових і цифрових носіях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кіш Р., Андрик Є., Мірутенко В. Біотопи Natura 2000 на Закарпатській низовині. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 64 с.
2. Крічфалушій В. В., Будніков Г. Б., Мигаль А. В. Червоний список Закарпаття: види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. – Ужгород, 1999. – 196 с.
3. Поп С. С. Природні ресурси Закарпаття. – Ужгород: ТОВ "Спектраль", 2002. – 296 с.
4. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / В. М. Антосяк, Я. О. Довганич, Ю. М. Павлей та ін. – Ужгород: 1998. – 304с.
5. Фодор С. С. Флора Закарпаття и возможности ее использования в народном хозяйстве: Автореф. дис. ... д-ра біол. наук: 03.00.05 / Моск. Гос. Универ. – М., 1973. – 30 с.

Kichura A. V.

PECULIARITIES OF FORMING AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE NATURE-PROTECTED FUND IN TRANSCARPATHIAN REGION

Carpathian Forest Research Station

Structure of natural-protected fund depending on object area and their territorially distribution in Transcarpathian region has been considered. Representability of reserved territories by plant formations and altitude zones has been analyzed. Perspective of conservation of floristic diversity in epy region has been shown.

Key words: natural-protected fund, biological and landscape diversity, plant formations, Red list, Ecological Network.

Кичура А. В.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА ЗАКАРПАТСКОЙ ОБЛАСТИ

Карпатская лесная научно-исследовательская станция УкрНИИгорлес

Рассмотрена структура природно-заповедного фонда Закарпатской области в зависимости от площади объектов и их территориального распространения. Проанализирована репрезентативность заповедных территорий по формациям растений и высотным поясам. Определены перспективы сохранения флористического разнообразия в регионе.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, био- и ландшафтное разнообразие, растительные формации, красный список, экосеть.

e-mail: poplnds@ukrpost.ua

Одержано редколегією 12.12.2008 р.